

L'ABANDONAMENT DEL POBLAT DE SANTA CREU DE RODES: EL CONTEXT ARQUEOLÒGIC I DOCUMENTAL

MONTSERRAT MATARÓ
IMMA OLLICH
ANNA MARIA PUIG

RESUM

S'analitza la fi del poblat de Santa Creu de Rodes (Port de la Selva, Alt Empordà), a partir de les ceràmiques recuperades en els nivells d'enderroc de dues de les cases excavades durant el projecte de recerca *El poblat medieval de Santa Creu de Rodes. Urbanisme i estructuració de l'espai* de la Universitat de Barcelona. La cronologia s'estableix d'acord amb els motius decoratius que apareixen sobre la vaixella valenciana i es relaciona amb les referències documentals que es tenen de l'època, pràcticament inèdites.

PARAULES CLAU

Poblament medieval, ceràmica valenciana, guerra civil catalana

El poblat de Santa Creu de Rodes forma part, juntament amb el monestir de Sant Pere i el castell de Sant Salvador, de la trilogia de monuments medievals que ocupen la muntanya de Verdera. Si bé l'església fou objecte d'una excavació exhaustiva els anys 1989 i 1991, al poblat s'hi realitzà una petita intervenció en la dècada dels anys 70, que va consistir en desenrutar la plaça i una part de les primeres cases del sector oest situades davant de l'església. L'interès de la comunitat científica pel jaciment no s'inicia fins al 2006. En aquest any la Universitat de Barcelona, en conveni amb el Museu d'Història de Catalunya i

amb la col·laboració de l'ajuntament del Port de la Selva i del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, posa en marxa el projecte d'investigació *El poblat medieval de Santa Creu de Rodes. Urbanisme i estructuració de l'espai*, dins la línia de recerca *Hàbitat fortificat i altres formes d'assentament a la Catalunya medieval*. En el marc d'aquest projecte s'està portant a terme una intervenció arqueològica anual, amb l'objectiu d'estudiar l'urbanisme del poblat de Santa Creu i la funcionalitat de les seves estructures.

El treball que presentem se centra en una part molt concreta de la recerca d'aquests darrers anys: la datació del moment final de poblat. Fins a dia d'avui, els investigadors que han tractat aquest tema no es posen d'acord ni en el moment concret ni en les causes de l'abandonament. Alguns autors situen la davallada en el segle XIII, en el context de la invasió francesa de Felip l'Ardit, altres la fan conseqüència dels efectes de les epidèmies de pesta de mitjan segle XIV o, també, com a resultat d'una emigració massiva a Mallorca –que uns situen en el XIII i altres en el XV– i, finalment, per la suma de tots aquests fets, els quals haurien provocat un despoblament progressiu (Badia, 1990, pàg. 649-652). Amb el que sí que sembla que estan d'acord és que el lloc ja devia trobar-se deshabitat en el segle XVI, quan els habitants s'havien traslladat a la Vall de Santa Creu i l'església havia deixat de ser parròquia per a ser administrada des de la rectoria de Sant Esteve de la Selva de Mar.¹ Significativament, a partir d'ara l'església pateix una llarga deixadesa i degradació.²

Les conclusions a les quals hem arribat respecte al tema es basen en l'estudi dels nivells d'enderroc de les cases que s'han excavat als costats de migdia i ponent de la plaça de l'església, en especial d'aquelles que hem denominat sectors 4 i 5 (fig. 1). Aquestes cases, de dimensions notables, es troben situades a poca distància, a banda i banda del portal sud, amb entrada

¹ El primer esment sobre el canvi d'administració és del 1563 (Arxiu Diocesà de Girona, *Visites Pastorals*, bisbe Toco; Mataró et al., 1989-1991). Aquest canvi s'havia situat el 1572 (Badia 1990, 649). A partir de l'any 1580 les visites pastorals a Santa Helena es deixen de fer de manera directa i es fan paral·lelament a les de Sant Esteve.

² Els documents es refereixen al fet que el teulat de l'església es troba sovint en mal estat i s'ha de reparar: *Visitavit tectum ecclesie quod mani decentur reparari et recurri infra tres meses per operarios pena interdicti* (1554, juny, 24; ADG, *Visites pastorals*, bisbe Margarit, 51, fol. 103). El 1590 es torna a parlar de la necessitat de reparar el teulat de l'església (1590, abril, 2; ADG, *Visites pastorals*, bisbe Cassador, 71, fol. 505 vº) (MATARÓ et al., 1989-1991).

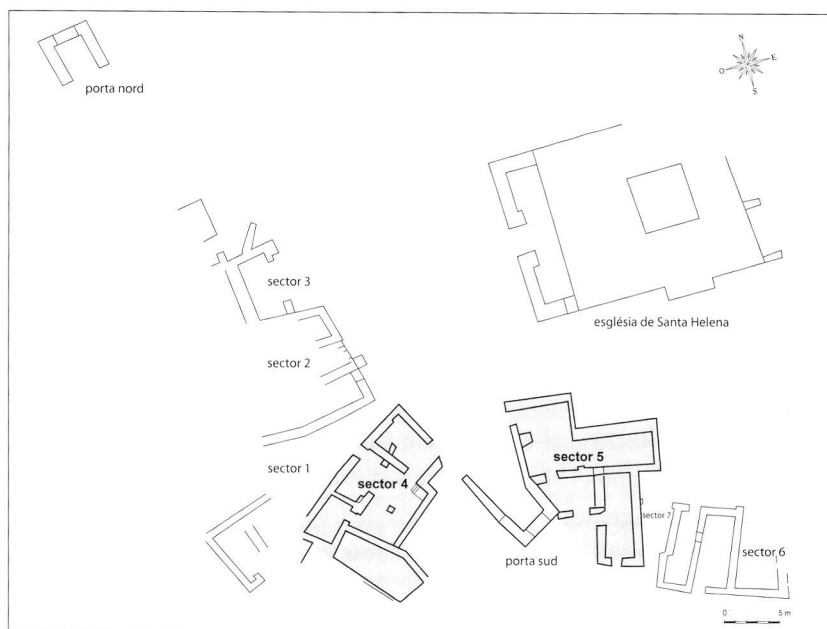

Fig. 1. Santa Creu de Rodes (El Port de la Selva, Alt Empordà). Planta General. Planimetria: Daniel Robles, Lluís Sant.

tant des de la plaça com des d'un carreró que les delimita per un dels costats. Ambdues ja estan totalment excavades i els materials que s'hi han recuperat, restaurats.³ La resta de cases es troben encara en una fase inicial dels treballs, per la qual cosa no les hem incorporat en aquesta anàlisi. Els nivells d'enderroc als quals ens referim són de runa, d'una potència entre 1,5 m i 2,5 m, formats per estrats de pedres caigudes dels murs perimetrals i interiors de les cases, que foren els darrers en dipositar-se, i uns estrats inferiors, localitzats per sobre dels darrers sòls d'ocupació, que es caracteritzen per la presència de fragments de teules.⁴

³ A càrrec del Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya, a través del Museu d'Història de Catalunya.

⁴ Volem observar que aquestes no són excessivament abundants, la qual cosa ens ha portat a sospitar que al llarg del procés d'abandonament foren sostretes per habitants de la rodalia per fer noves obres.

L'estudi s'ha limitat al material ceràmic que s'ha exhumat en aquests nivells d'enderroc i, concretament, a la vaixel·la decorada que hauria format part del parament de taula dels habitants d'aquestes cases, entre la qual dominen les escudelles, molt per damunt dels plats, mentre que altres tipus de formes, més grans o tancades, són molt residuals.⁵ Respecte al total de ceràmica recuperada,⁶ la presència de vaixel·la equival a un 11,46% a la casa sector 4 i un 10,80% a la casa sector 5; com veiem, uns percentatges força similars. La resta, un 88,54% i un 89,20%, respectivament, correspon a les ceràmiques de cuina i rebost, vidrades i sense vidrar –les comunes oxidades i reduïdes i les de pastes grolleres.⁷

La vaixel·la més abundant és la de reflex metàl·lic valencià, amb un percentatge del 45,23%, al qual podem sumar el 14,31% de la vaixel·la que combina el reflex amb el blau. La segueix la vaixel·la blava valenciana, amb un 19,54%.⁸ És prou significativa la presència de fragments vidrats blancs, sense decoració, amb un 13,38%.⁹ Com a elements residuals hem d'afegir alguns

⁵ Al jaciment del castell d'Ulldecona s'observa el mateix: *un clar predomini de les escudelles (604/855) seguides a molta distància pels plats (198/855), considerant les altres tipologies (gerres, cubilets, servidors, ...) com merament anecdòtiques* (Vidal et al., 2001). Aquesta proporció l'estimen en prop d'un 3:1, fruit dels hàbits en el consum dels aliments.

⁶ Estem parlant d'un total ceràmic de 5.807 fragments, entre els quals s'han comptabilitzat un nombre aproximat de 701 individus, dels quals 650 fragments són de vaixel·la decorada, és a dir, uns 284 individus.

⁷ Si el càlcul el fem a partir del nombre d'individus, els percentatges són de 33,21% contra un 66,79% del sector 4 i de 36,31% contra un 63,69% del sector 5. Malgrat la diferència en el còmput per un o altre sistema, com és habitual, veiem que aquests s'equilibren de manera similar. Dins d'aquest grup de ceràmiques majoritàries, les que tenen major representació són les vidrades de cuina; el segon lloc l'ocupen, indistintament, les vidrades monocromes i les ceràmiques de pasta grollera reduïda. En darrer terme queden les ceràmiques comunes, ja siguin de pasta oxidada o reduïda.

⁸ Si ho comparem amb altres jaciments, aquesta equivalència varia. En el cas del castell d'Ulldecona (Montsià), la ceràmica predominant és la blava (310/855; això seria un 36,26%), seguida de la de reflex metàl·lic (248/855; és a dir, un 29,01%) i de la combinació d'ambdues (72/855; un 8,42%), factor que els autors de l'estudi interpreten a conseqüència del preu més elevat d'aquest producte (Vidal et al., 2001). A l'antic mercat de Santa Caterina també predomina el blau sobre el reflex metàl·lic i el blau i daurat (Aguelo & Huertas, 2003, pàg. 291).

⁹ Sovint és complex valorar la presència d'aquests materials, atès que a partir dels fragments és fa difícil saber si realment es tracta de peces sense decorar o bé que portaven simples motius que no veiem en el fragment recuperat. En ocasions també poden confondre's amb peces que han perdut el daurat.

fragments de verd-i-manganès català, propis del segle XIV, amb un 7,53% del total (fig. 2).¹⁰

LA VAIXELLA DE REFLEX METÀL·LIC I BLAVA I DAURADA VALENCIANA

Com acabem de comentar, aquesta és la ceràmica que abastia, de manera majoritària, el parament de taula dels habitants d'aquestes cases en els darrers anys del poblat. S'han comptabilitzat un total de 294 fragments, d'entre els quals s'ha estimat un nombre de 135 individus. Pel que fa als motius que les decoraven, és interessant observar que n'hi ha dos que es repeteixen de manera destacada: el dels margallons, també conegut com a palmes inscrites dins de cercles, i el de l'ocell o l'àliga, traçat de forma estilitzada, disposat entre fulles de falguera i pinzellades simples (fig. 3).

El motiu decoratiu més abundant és el dels margallons (fig. 4), que es localitza, a parts iguals, tant a la casa sector 4 com a la casa sector 5 (amb 43 fragments/21 individus i 43 fragments/20 individus, respectivament), bàsicament sobre escudelles. Les palmes o margallons es representen en grups de 4, encerclades dins d'una línia fina, amb una palma centrada en el fons intern. Els reversos són simples, amb línies paral·leles de diferent gruix i, en alguns casos, completades amb una banda de línies obliqües. Volem destacar una escudella que en el revers presenta un anagrama, esgrafiat en sec, sobre el qual insistirem més endavant, ja que apareix també en una altra escudella en blau (fig. 4, núm. d'inv. 5065-667). El percentatge dels margallons sobre el total de motius decoratius en reflex metàl·lic és d'un 29,25%, pel que fa a fragments, i 30,37%, quant al còmput d'individus. També es repeteix en un exemplar sobre ceràmica decorada en blau i daurat. Aquest motiu és abundant en els tallers valencians del segle XV, tant a Manises com

¹⁰ Si fem el còmput a partir del nombre estimat d'individus, els percentatges no varien excessivament: el reflex metàl·lic valencià és present en un 47,53% (135 individus), més el 13,73% de blau i daurat valencià (39 individus), seguit del blau valencià, amb un 16,55% (47 individus). Quant a la vidrada blanca, ens trobem amb un 13,73% del total (39 individus), mentre els materials residuals del XIV, bàsicament verd-i-manganès català, se situa en un 8,45% (24 individus).

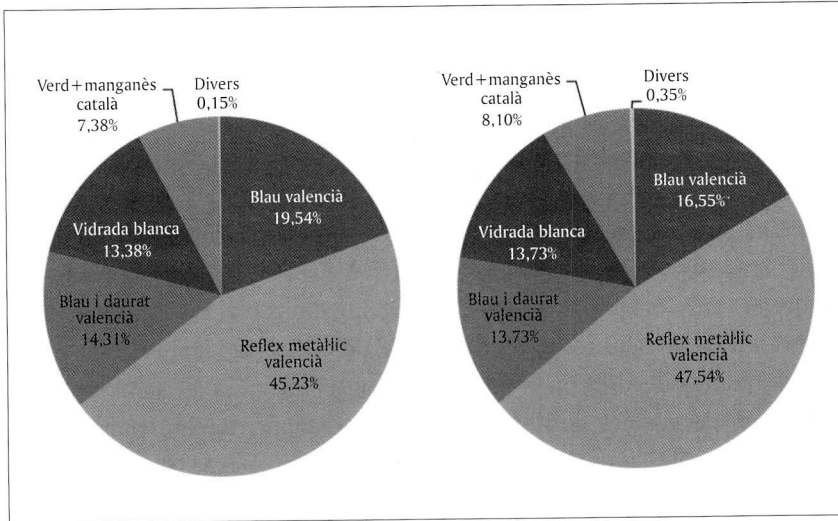

Fig. 2. Percentatges de ceràmica decorada a partir del nombre fragment i d'individus, respectivament.

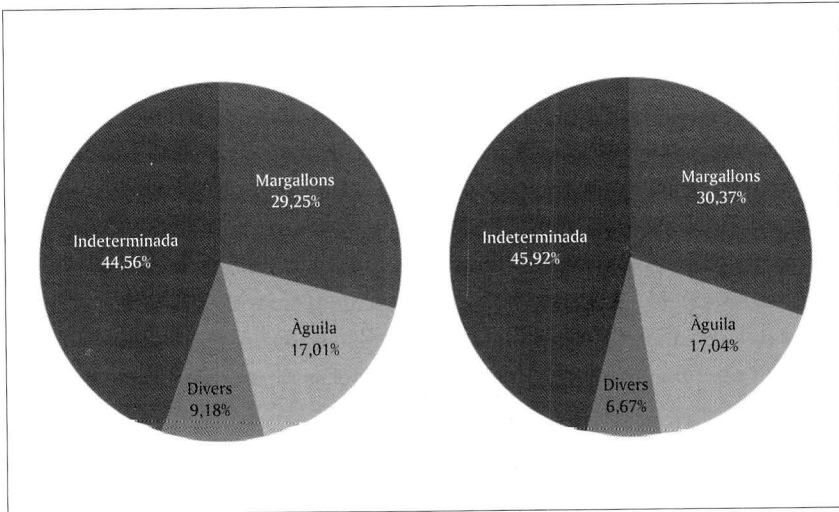

Fig. 3. Percentatges dels motius presents en ceràmica de reflex metàl·lic valencià a partir del nombre de fragments i d'individus, respectivament

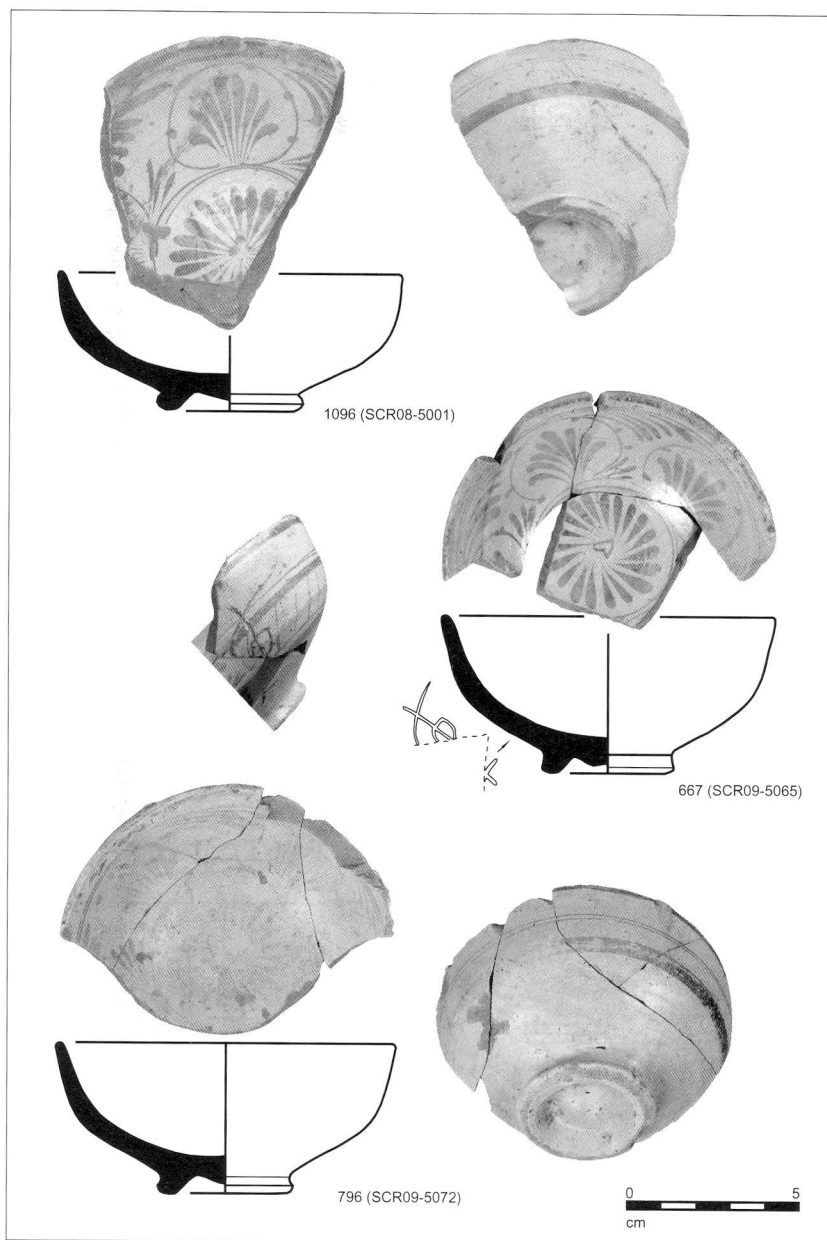

Fig. 4. Escudelles de ceràmica de reflex metàl·lic valencià decorades amb els motius dels margallons.

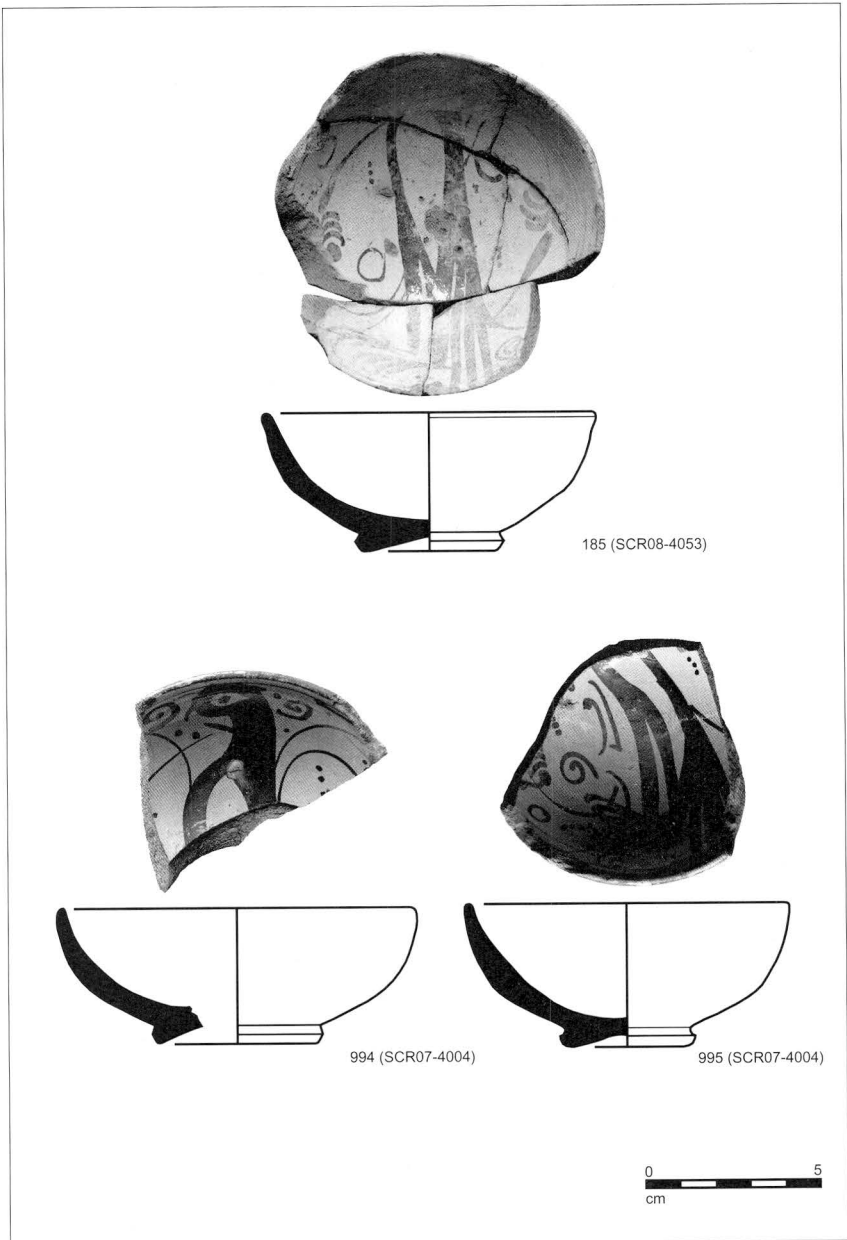

Fig. 5. Escudelles de ceràmica de reflex metàl·lic valencià decorades amb un ocell estilitzat.

a Paterna (Martínez, 1982, pàg. 135; Gallart & Santanach, 1989, pàg. 186) i en trobem nombrosos paral·lels.¹¹

La segona més abundant de les decoracions és la que es coneix amb el nom de l'àliga o l'ocell estilitzat (fig. 5). Es tracta d'una au, amb les urpes destacades i les ales desplegades, feta amb traços simples, amb el cap mirant cap a l'esquerra, que ocupa tot l'interior de l'escudella. Els buits a cada costat de les ales s'omplen amb fulles de falguera, petites espirals i punts. El percentatge presencial d'aquesta decoració és del 17,01%, pel que fa als fragments, i 17,04%, quant a individus. Hem de dir que la majoria es concentra a la casa sector 4 (44 fragments/21 individus), mentre que a la casa sector 5 és escassa (6 fragments/2 individus). Cal observar que la presència del motiu de l'ocell sobre escudelles a la casa sector 4 és pràcticament idèntica a la presència de les escudelles decorades amb margallons. Ambdós motius són abundants i coexisteixen al segle XV (González, 1995), dels quals també se'n coneixen diversos paral·lels.¹²

Pel que fa a la resta de decoracions, les minoritàries,¹³ podem destacar, per ordre d'importància d'aparició, el motiu dels esperons –disposat en bandes–, el dels esperons combinats amb fines retícules, el de les espirals inscrites dins línies paral·leles fines, el de les flors de punts i les retícules diverses (dins cercles i bandes). La major varietat es dona a la casa sector 4, on

¹¹ Com ara les peces de Paterna trobades al castell d'Ulldescon (Montsià), inventariades amb els números CU991414-140, CU991426-038 i CU991426-038 (Vidal et al., 2001; <http://www.tinet.cat/~castell/castell/arqueologia/ceramica/ceramiques.htm>; model decoratiu núm. 8), o les escudelles de Manises (Martínez, 1982, pàg. 131, fig. 108; CE 1/01531 a <http://ceres.mcu.es/pages/Main>, Red Digital de Colecciones de Museos de España, del fons del Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias González Martí).

¹² Com ara les escudelles de Paterna del castell d'Ulldescon (Montsià), inventariades amb els números CU991414-003, CU991414-141, CU991431-749 i CU991431-756 (Vidal et al., 2001; <http://www.tinet.cat/~castell/castell/arqueologia/ceramica/ceramiques.htm>; model decoratiu núm. 30), o les escudelles de Manises (Martínez, 1982, pàg. 157, fig. 132; CE 1/01590 i CE 1/01591 a <http://ceres.mcu.es/pages/Main>, Red Digital de Colecciones de Museos de España, del fons del Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias González Martí). En altres jaciments, com ara a la Pia Almoína de Girona, s'ha dubtat de la seva atribució a Manises/Paterna i s'ha apuntat la possibilitat que corresponguin a còpies fetes a Barcelona, datades dins la segona meitat de segle XV (Soler, 1981, pàg. 23, fig. 118, igual a les 119 a 124, conservades al Museu d'Art de Girona).

¹³ Estem parlant del 9,18% del total de motius en reflex metàl·lic identificats a partir del nombre de fragments o del 6,67% a partir del nombre d'individus.

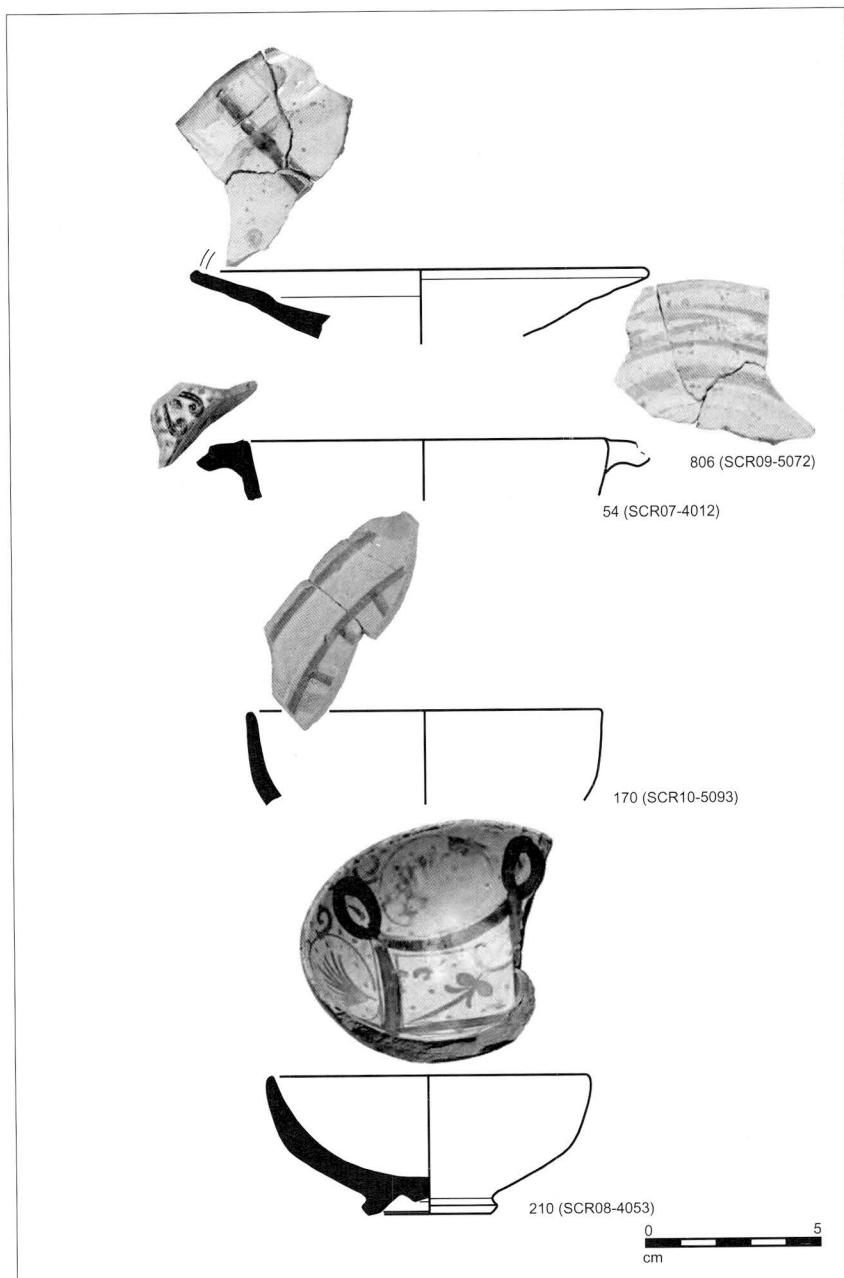

Fig. 6. Plat (806), escudella d'orelles (54) i escudelles (170, 210 i 329) de ceràmica blava i daurada valenciana.

es concentren 8 del total de 9 individus identificats. No disposem de cap peça sencera per poder veure com seria la combinació que normalment es dona entre aquests motius decoratius. Els esperons apareixen majoritàriament sobre plats i és comú trobar-los combinant amb bandes de fines retícules;¹⁴ és una decoració que ens ha arribat especialment deteriorada. Aquest motiu geomètric és present a Manises a mitjan segle XV, juntament amb el de les petites espirals inscrites i les fines retícules (Martínez, 1982, pàg. 114-133). El motiu de les flors de punts, que s'inscriuen dins un cercle amb punts, es data a Manises entre la segona i la quarta dècada del XV, durant la millor època de producció dels seus forns (Martínez, 1982, pàg. 136-137), i a Paterna durant la seva quarta època, segona meitat del segle XV.¹⁵ Lamentablement, la resta de material decorat amb reflex metàl·lic és prou fragmentada o deteriorada i no és possible determinar-ne els motius. Estem parlant d'un percentatge força elevat, d'un 44,56% (131 fragments) a 45,92% (62 individus) (fig. 3).

Quant a la vaixella decorada en blau i daurat, cal comentar la seva menor presència, amb un total de 93 fragments, entre els quals s'ha comptabilitzat un nombre de 39 individus. En relació amb la ceràmica de reflex metàl·lic, és normal aquesta disminució, fruit de la dificultat en la producció, el que suposaria un preu més elevat de les peces, el principal element de la seva escassetat: *Per aconseguir les decoracions combinades de blau i daurat es tenien que coure tres cops les peces, una per cada color (blanc, blau i daurat), això devia implicar necessàriament un preu més elevat respecte a les altres peces, ja que necessitaven de molta més manufactura* (Vidal et al., 2001). No obstant això, la presència de blau i daurat al poblat de Santa Creu no és gens menyspreable, més si tenim en compte que hi ha poca diferència entre el volum de peces d'aquest tipus decoratiu en comparació amb el de les peces decorades en blau de cobalt, que veurem més endavant.

¹⁴ El jaciment de l'edifici de la Pia Almoina, a Girona, en va proporcionar diversos exemples (Soler, 1981, pàg. 10-11, núm. 20 a 34). En el mateix jaciment s'han documentat altres decoracions també presents al poblat de Santa Creu, com ara els cercles amb reticulats (Soler, 1981, pàg. 12-13, núm. 35-41) i les bandes paral·leles amb espirals inscrites (Soler, 1981, pàg. 15-17, núm. 58-66). Aquest darrer motiu és el model 2 identificat entre les decoracions trobades al castell d'Ulldecona (Montsià) (Vidal et al., 2001).

¹⁵ Al jaciment del castell d'Ulldecona correspon al model 65; aquí es data al llarg del segle XV (Vidal et al., 2001). Al castell de Llinars del Vallès es data entre 1425 i 1448 (Barrachina & Monreal, 1983, pàg. 136).

S'ha recuperat un nombre similars de peces entre les cases sectors 4 i 5, amb 47 fragments/21 individus i 46 fragments/18 individus, respectivament. Entre els elements decoratius aplicats només hem pogut identificar el motiu de les corones, el de la fulla de julivert, el dels lliris contrapeats i altres que ja es donen entre els reflexos metàl·lics, com ara els margallons, les flors de punts o les espirals inscrites (fig. 6). El motiu de les corones el trobem en una vora d'una escudella (també en una altra decorada només en blau); no sabem amb quin altre motiu es combinaria, atesa la dimensió del fragment, però és habitual a Manises en el segle XV, especialment en plats, que ho faci amb fulles de falguera (Martínez, 1982, pàg. 139).¹⁶ El motiu de les fulles de julivert, present en una escudella pràcticament completa (fig. 6, núm. d'inv. 4053-210/4062-329), correspon a una de les sèries més conegudes del segle XV a Manises, datada entre 1420-1440 (Martínez, 1982, pàg. 137). Més antic seria el motiu dels lliris contrapeats, localitzat en una banda sobre la vora d'una escudella (fig. 6, núm. d'inv. 5093-170), que es data entre del darrer terç del XIV o principi del XV (Martínez, 1982, pàg. 134).

LA VAIXELLA BLAVA VALENCIANA

Al costat de la ceràmica de reflex metàl·lic, la ceràmica valenciana decorada en blau de cobalt apareix en segon terme (fig. 2), amb un total de 127 fragments, d'entre els quals s'ha comptabilitzat un nombre aproximat de 47 individus. La major part s'ha recuperat a la casa sector 4, amb 86 fragments/33 individus, davant els 41 fragments/14 individus de la casa sector 5. És interessant observar aquesta menor presència del blau sobre el reflex, a la inversa del que s'ha detectat en altres jaciments. Aquest fet, com valorarem en les conclusions, possiblement denota el poder adquisitiu dels habitants d'aquestes cases i del poblat. S'ha considerat que la ceràmica valenciana de reflex metàl·lic tenia una producció més costosa en comparació

¹⁶ Al jaciment de la Pia Almoina de Girona aquest motiu, que anomenen de la corona del Regne de València, apareix en el contorn de la vora de plats i escudelles de Manises del XV, combinades amb palmetes, fulles i flors (Soler, 1981, pàg. 18). Trobem una escudella decorada amb corones, localitzada a l'excavació del carrer dels Arcs, a Barcelona (AAVV, 1994, pàg. 103, fig. 37), atribuïda a Manises, segle XV.

a la blava, la producció de la qual era més estandarditzada, relativament més ràpida i econòmica, i complementària de la primera (Barrachina & Monreal, 1983, pàg. 127; Vidal et al., 2001).

El motiu decoratiu més repetit entre la vaixel·la blava del poblat és el geomètric estilitzat de fulles i palmetes enfrontades, distribuïdes a la part interior d'escudelles i plats petits seguint un esquema repetitiu (fig. 7; núm. d'inv. 5001-1108 i 4062-326/328).¹⁷ A Paterna es coneix com un dels motius propis, comuns i més àmpliament distribuïts de la darrera producció, dins del segle XV, copiats i repetits també a Manises i, probablement, en altres centres productius. El revers d'una d'aquestes escudelles presenta un grafit en sec, una mena d'anagrama, que trobem pràcticament igual en una escudella de reflex metàl·lic decorada amb el motiu dels margallons, al qual ja ens hem referit (fig. 4, núm. d'inv. 5065-667). Pensem que podria correspondre a una marca del propietari, en la qual es combinarien, possiblement, les lletres del seu nom. És interessant observar que els dos grafits han aparegut en cases diferents, el que dificultaria interpretar-los en aquest sentit, llevat que o bé les dues cases són del mateix propietari o bé que les peces s'han mogut del lloc posteriorment.

En segon lloc, es donen de manera també abundant les escudelles decorades amb orles geomètriques, seguint diferents combinacions. Una de les quals és la que conjuga l'orla de peixos i ones amb la de palmetes entrecreuades i un medalló central (fig. 8, núm. d'inv. 5058-532 i 5068-718). En altres exemplars l'orla central és de línies en ziga-zaga (fig. 8, núm. d'inv. 5068-34) o de línies entrecreuades (fig. 8, núm. d'inv. 5072-799)¹⁸.

¹⁷ Al castell d'Ulldecona, s'identifica amb el model 37, amb certes variacions (Vidal et al., 2001; <http://www.tinet.cat/~castell/castell/arqueologia/ceramica/ceramiques.htm>; fragments amb els núm. d'inv. CU991431-012, CU991431-027, CU991431-729 i CU991414-017). A la Pia Almoïna de Girona se'n coneixen diversos exemplars (Soler, 1981, pàg. 24, núm. 129 a 131). Al castell de Llinars del Vallès és també el motiu més repetit, amb el major nombre de fragments entre la ceràmica blava valenciana (Barrachina & Monreal, 1983, pàg. 128).

¹⁸ D'aquest model decoratiu en trobem diversos exemples al castell d'Ulldecona (Montsià) (Vidal et al. 2001; model 26). De la primera variant cal esmentar l'escudella amb el núm. d'inv. CU991414-005; de la segona, l'escudella amb el núm. d'inv. CU991414-011; i de la tercera, les escudelles amb el núm. d'inv. CU991414-004 CU991414-014, CU991414-022 i CU991431-014 (<http://www.tinet.cat/~castell/castell/arqueologia/ceramica/ceramiques.htm>). També són presents al castell de Llinars del Vallès (Barrachina & Monreal, 1983, pàg. 128). De la primera variant trobem una escudella molt similar a la col·lecció del Museu de Ceràmica de Barcelona (AAVV, 1994, pàg. 99, fig. 30, MCB 19.182), atribuïda a Paterna.

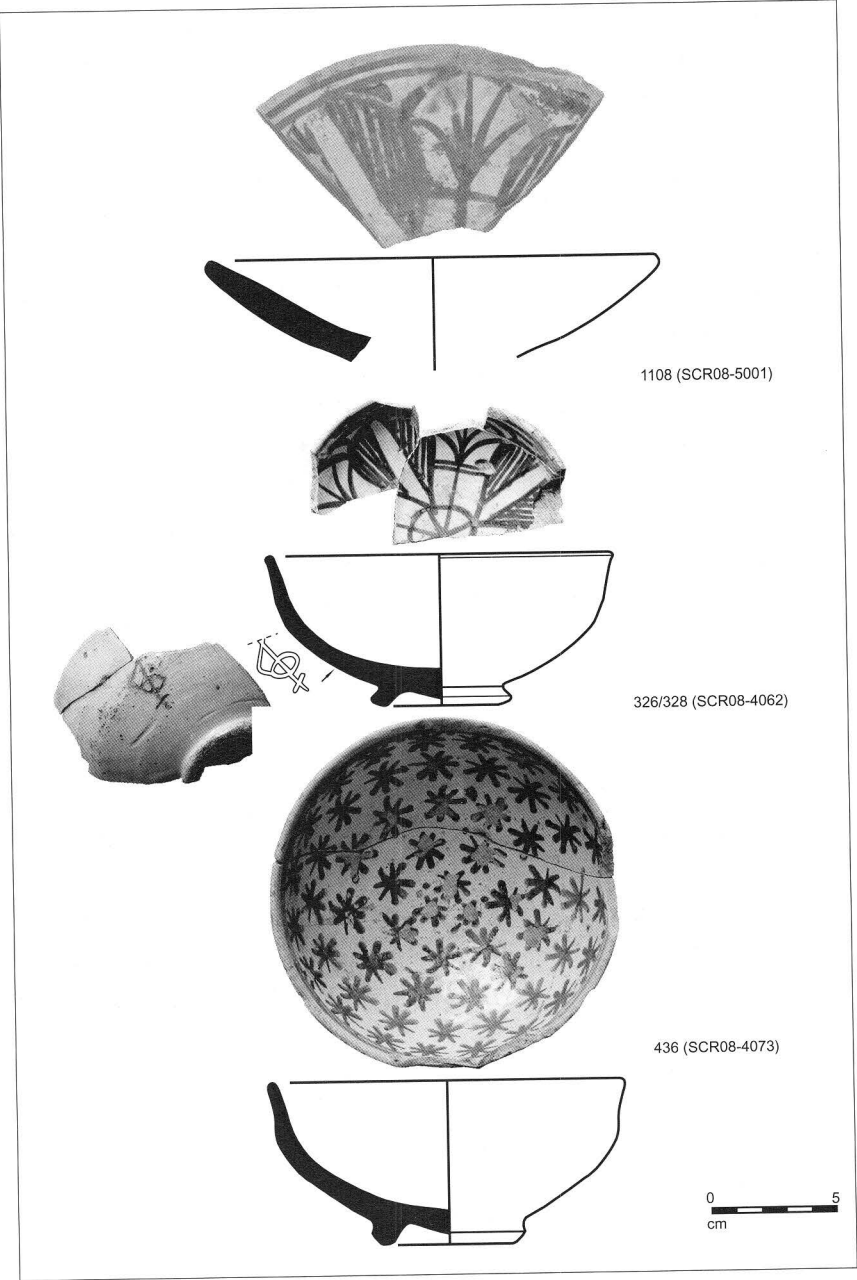

Fig. 7. Plat (1108) i escudelles (326/328 i 436) de ceràmica blava valenciana.

També només en blau hauríem d'esmentar un exemplar d'escudella decorat amb el motiu de la corona (fig. 8, núm. d'inv. 5092-146), que ja hem vist en blau i daurat; a més d'una possible escudella amb un motiu central heràldic simple, de la qual només es conserva la base (fig. 8, núm. d'inv. 5058-526)¹⁹ i, finalment, uns fragments decorats amb el tema de la rosa gòtica, aparentment només en blau, si bé és possible que hagin desaparegut els motius que l'acompanyaven.²⁰ És excepcional l'escudella decorada en petites aspes (fig. 7, núm., d'inv. 4073-436), que s'ha recuperat a tocar d'una possible cuina, i que sembla un motiu més antic.

Quant als plats i altres formes d'escudella més gran, o gresala, el motiu més habitual en blau és el de les orles decorades amb grups de línies verticals i paral·leles, ja sigui de tres en tres, quatre en quatre o cinc en cinc (fig. 9).²¹ En tots els casos, el motiu central, del qual només s'insinuen unes pinzellades, no s'ha pogut determinar. La qualitat del vidrat apunta cap a la producció valenciana d'aquestes peces, que podrien confondre's amb produccions catalanes, i que a Paterna es data entre final del XIV i el segle XV.

L'ABANDONAMENT DEL POBLAT DE SANTA CREU: CONCLUSIONS

Tot i les dificultats a l'hora de recórrer als estudis de ceràmica del segle XV per datar la vaixel·la present en els nivells d'enderroc del poblat, intentarem precisar una data per al moment final d'aquest lloc i emmarcar-la en el context històric que l'hauria produït. En primer terme hem topat amb la falta de concreció i actualització de la bibliografia sobre ceràmica valenciana d'aquesta època. Calen nous treballs de síntesi que completin les publicacions de referència fins ara utilitzades, revisin alguns dels errors que s'han anat repetint en el temps i concretin les cronologies.

¹⁹ El tema heràldic esquemàtic és força usual a Paterna, tant en escudelles com en plats, entre l'últim terç del segle XIV i principi del XV (Mesquida, 1987, pàg. 87). En aquest cas no respon a cap blasó específic, com era habitual.

²⁰ És habitual que aquest motiu aparegui combinat amb altres, tant en plats com escudelles.

²¹ D'aquest motiu veiem uns paral·lels al castell d'Ulldecona amb els núm. d'inv. CU991700-037, CU991702-083, CU991702-084, CU991702-091, CU991808-037, CU991414-008 i CU991414-047 (<http://www.tinet.cat/~castell/castell/arqueologia/ceramica/ceramiques.htm>).

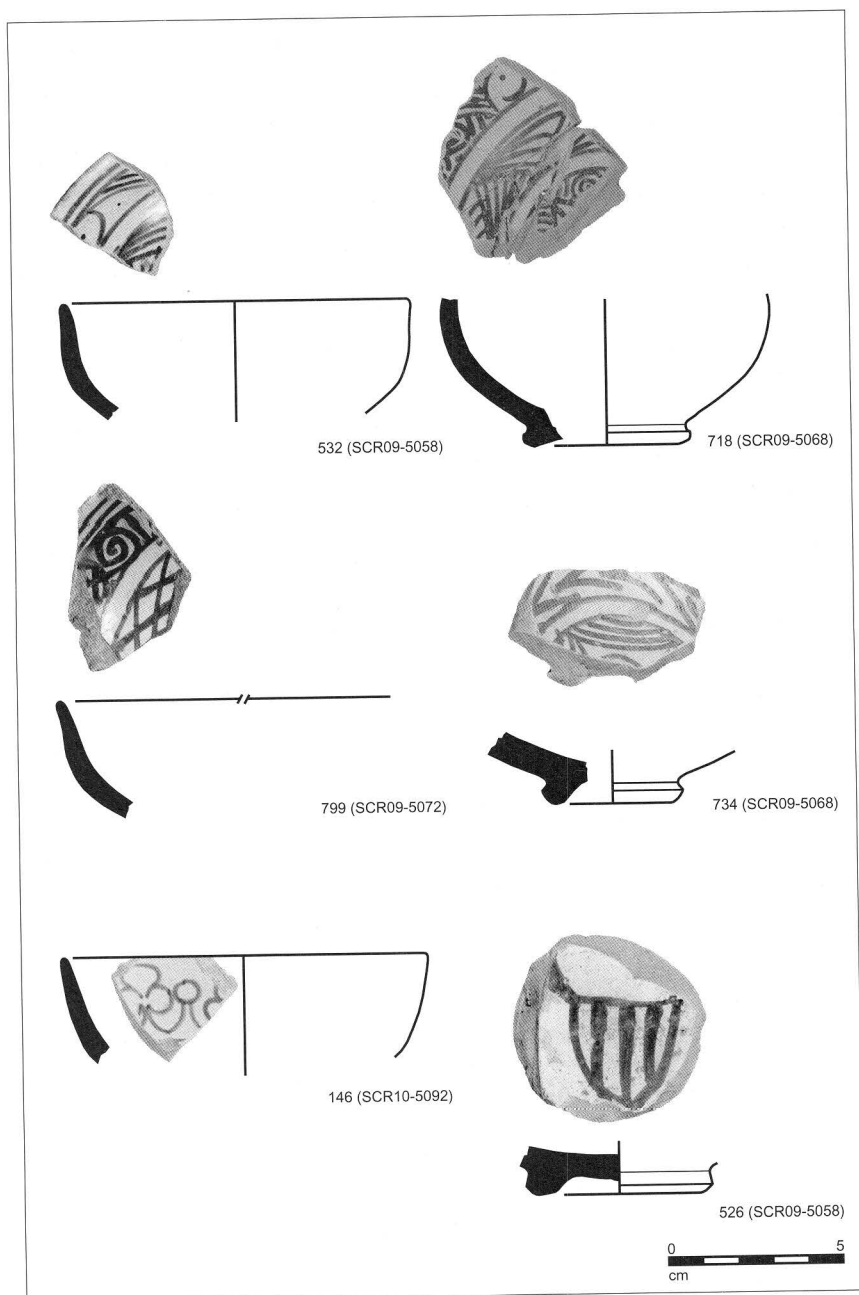

Fig. 8. Diversos fragments d'escudelles de blau valencià.

Ens hem servit de paral·lels amb altres jaciments del XV força ben coneguts i publicats, com ara el castell de Llinars del Vallès, destruït el 1448 a causa d'un terratrèmol (Barrachina & Monreal, 1983, pàg. 154); el castell d'Uldecona (Montsià) (Vidal et al., 2001), en concret dels nivells dels moments finals; o de la Pia Almoina de Girona, pel conjunt de ceràmica que es va recuperar en un pou durant les obres del restauració de l'edifici. Esperem la publicació completa dels materials del castell de Montsoriu (Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu, la Selva), un notable lot de ceràmiques localitzat durant les darreres campanyes d'excavació. Manquen publicacions de conjunts tancats i ben datats com aquests.

A trets generals, ja hem vist com la major part de la ceràmica apareguda és valenciana. Cal observar la manca de produccions catalanes; només trobem elements en verd-i-manganès de caràcter residual, més antics. Aquest és un detall interessant a considerar, el qual ha portat a alguns autors a situar aquesta tendència en un moment no gaire avançat del segle XV. València és, sens dubte, el major centre ceràmic de la Península durant aquesta època, que té un gran prestigi i que exporta arreu del Mediterrani. Els tallers barcelonins tarden a invertir aquesta tendència i esdevenir productors de ceràmiques de manera massiva. J.A. Cerdà apunta que aquesta situació comença a canviar a partir de la segona meitat del XV i fins al primer terç del segle XVI, especialment amb les peces decorades en blau, mentre que el daurat valencià encara gaudeix del gust dels consumidors (Cerdà, 2006, pàg. 152).

Cal fer atenció, a més, que aquestes ceràmiques s'han considerat com a peces d'un cert luxe en el parament de la taula, del gust de gent acomodada, que disposava d'una certa capacitat econòmica per adquirir-les. El fet que trobem lots bastant uniformes, especialment en reflex metàl·lic, amb dos motius dominants, com són els dels margallons i el de l'ocell estilitzat, fa pensar en la compra d'un carregament d'una certa magnitud, d'un mateix model, que molt probablement hauria arribat al poblat des d'algun dels ports principals del comtat, com ara el de Roses o Castelló d'Empúries, directament i després per terra, o bé per cabotatge cap algun desembarcador o port secundari més proper, situat potser a la costa del Port de la Selva.

Si establim paral·lels amb altres jaciments, podríem concretar la datació del conjunt de vaixel·la recuperada a Santa Creu en un context a

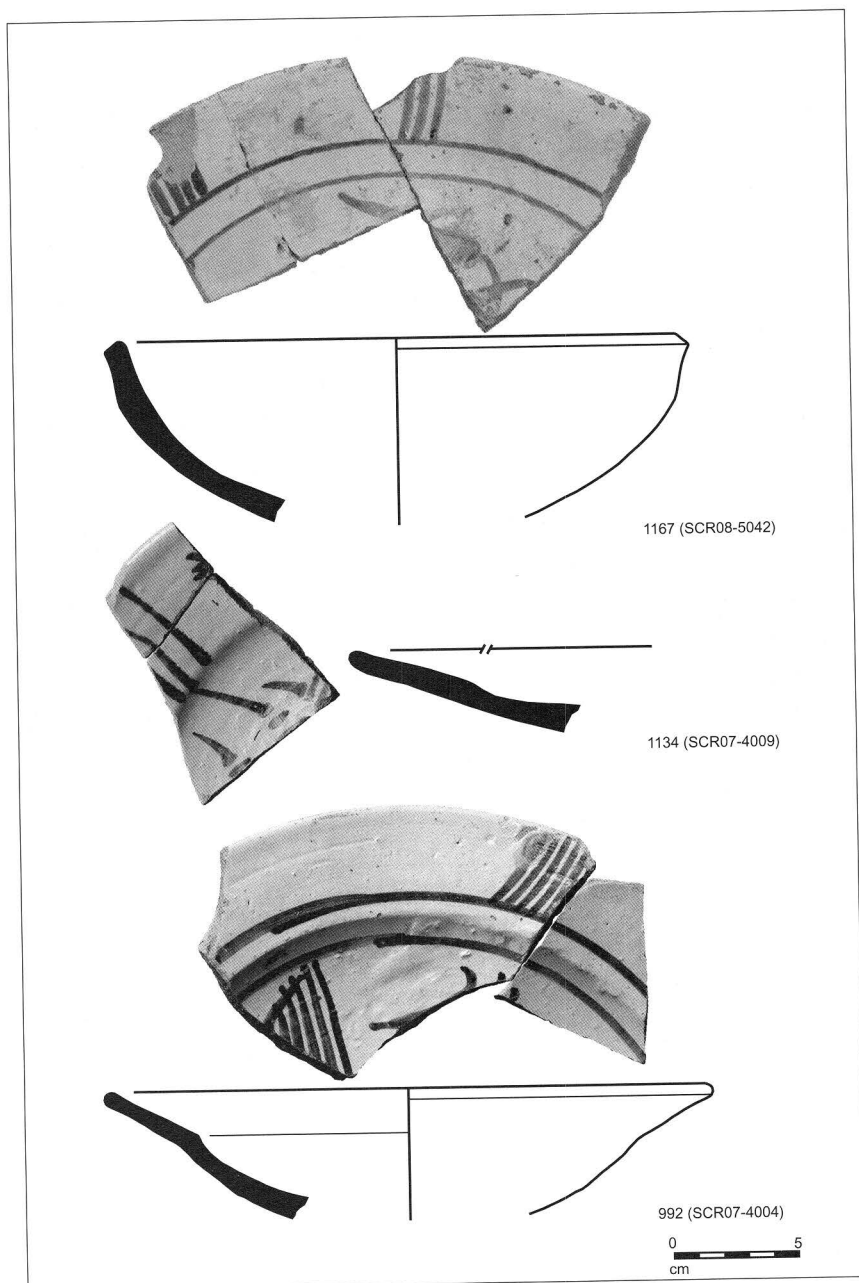

Fig. 9. Escudella (1167) i plats de ceràmica blava valenciana (1134 i 992).

partir de mitjan segle XV i dins la segona meitat d'aquest segle. Els nivells de la Pia Almoina de Girona, amb gran paral·lels amb els del poblat de Santa Creu, es varen datar entre segona meitat i final del XV (Soler, 1981, pàg. 5). Pel que fa als del castell d'Ulldecona, el conjunt de ceràmiques valencianes, majoritàriament de Paterna, que s'hi ha localitzat, i que daten el moment final del castell, són del tercer quart del segle XV, en el context de la guerra civil catalana (Vidal et al., 2001).²² Del mateix context es data el conjunt de ceràmiques valencianes, amb un repertori semblant al de Santa Creu, trobat dins d'un pou a les excavacions del mercat de Santa Caterina de Barcelona (Aguelo & Huertas, 2003, 291); o les del moment final del Castellet de Gotmar (Callús, Bages) (Caixal & Pancorbo, 2003, pàg. 640).

Pensem que és possible que fos aquest mateix context general de la guerra civil catalana (1462-1472) el que precipités l'abandonament del poblat de Santa Creu. Sabem que l'Empordà fou especialment castigat durant el període d'aquesta guerra, la qual enfrontà les institucions catalanes –encapçalades per la Diputació del General– i el rei Joan II d'Aragó –amb el suport de les tropes franceses de Lluís XI–, especialment entre els anys 1467 i 1468. Empúries, per exemple, al costat de la Generalitat, va rebre l'atac de Joan II el mes d'octubre de 1467, que en va prendre la ciutat i en va destruir les muralles, i que no fou recuperada fins a l'abril del 1468, després d'un altre atac. Les excavacions que es portaren a terme al jaciment de Sant Martí d'Empúries posaren al descobert restes materials d'aquest període, que es dataren en el tercer quart del segle XV (Aquilué et al., 1999, pàg. 428-432). També a Roses es tenen nivells d'aquesta època; sobre això, cal esmentar el cementiri trobat a les excavacions realitzades a tocar de l'Hotel Marina, una extensa i desordenada necròpolis, disposada d'una manera aparentment precipitada, que es va relacionar amb algun dels fets bèl·lics derivats

²² Vistos els materials de Santa Creu, Joan Antoni Cerdà proposa una cronologia del tercer quart del segle XV (1450-1475). Agraïm la seva col·laboració en el procés de datació i identificació d'aquests materials.

d'aquesta contesa (Puig, 2005).²³ També les viles de Castelló d'Empúries, Figueres i Peralada s'adheriren al bàndol de la Diputació del General i en patiren les conseqüències, fins que es reteren al rei el 1472. No obstant això, com observa Pere Gifre, cal tenir en compte que la presència de tropes franceses continua al territori empordanès encara uns anys, entre el 1475 i el 1478 (Gifre, 2000, pàg. 338-341), a conseqüència, ara, de l'enfrontament entre Joan II i Lluís XI, per tal d'apoderar-se de les terres rosselloneses i la seva capital Perpinyà.²⁴ És el període al qual Jaume Vicens Vives es refereix com *una mala tongada*, durant el qual els empordanesos foren periòdicament lliurats a les escomeses dels francesos (Vicens, 1956, pàg.186).

Ens consta que en aquest període d'inestabilitat també el monestir de Sant Pere de Rodes en va patir les conseqüències. Així se'n lamenta l'abat reconstructor i reformador de l'edifici, Joan de Castro i Pinós (1494-1506): *Antiquo hoste maquinante et diversas guerras ac diferencias seminante inter reges francorum et Aragonum quasi in medio conflictu annugerorum positas hinc inde varia et diversa damna monasterius recepit per multa tempora tam in castris quam in villis et locis, vassallis, redditibus, fructibus et emolumentis...*²⁵

L'estudi de la documentació que es conserva del poble de Santa Creu de Rodes i que ens podria aportar dades sobre aquest període històric, encara es troba en fase preliminar. Malgrat que aquesta documentació no sigui completa, sí que està aportant dades interessants. Les visites pastorals i els

²³ Durant els anys del conflicte, el port de Roses fou freqüentat per les naus catalanes. Una de les primeres actuacions que té per escenari Roses és de l'any 1462. Els historiadors Sobrequès comenten que un cop les tropes franceses travessaren el coll de Panissars, s'adreçaren a la Jonquera, i després de combatre a Castelló d'Empúries, al mateix temps *per la banda de mar, atacaren Roses, on Vilmarí lluità a favor del Principat o, més ben dit, contra els francesos* (Sobrequès & Sobrequès, 1973, vol. I, pàg. 370.). Jaume Vicens Vives també parla d'un fet puntual que afecta Roses i que té lloc a final de l'any 1466, quan Joan II intenta frenar la penetració al país de Joan de Lorena, nou lloctinent de Catalunya, o durant la campanya del 1467 (Vicens, 1956, pàg. 181; Sobrequès & Sobrequès, 1973, vol. II, pàg. 103). Tornem a trobar referències històriques sobre Roses a la mort de Joan de Lorena, el desembre de 1470, fet impulsa una campanya decisiva per part de les tropes reials, que es desferma en el decurs del 1471, amb l'objectiu d'alliberar l'Empordà dels francesos (Vives, 1956, 184).

²⁴ Territoris que havien estat posats en joc al Tractat de Baiona al 1462, a l'inici de la guerra, com a "moneda de canvi" pel suport del monarca francès en la contesa catalana.

²⁵ Biblioteca Nacional de França, ms. 234, fol. 347-347v (notícia aportada per Jeroni Pujades en un dels *flosculi* que es conserven a la BNF). Informació facilitada per Sònia Masmartí, que situa aquests fets durant l'abadiat de Bernat Margarit (1462-1486).

llibres parroquials de l'Arxiu Diocesà de Girona, que ha buidat Sònia Masmartí, ens proporcionen una imatge d'un poble pràcticament buit a partir de mitjan segle XVI. Els llibres de baptismes i òbits de 1562 a 1573 només esmenten dos enterraments a Santa Creu i una única criatura que hi neix, Clara Pairat (1562). Sobre aquest fet, el mateix ens mostra el fogatge de 1497: a Santa Creu només hi viu un capellà francès (Iglésies, 1991, pàg. 357).

Malgrat que la bibliografia apunti una despoblació progressiva a partir de mitjan segle XIV, l'estudi d'un capbreu datat entre 1420 i 1429 demostra que a Santa Creu encara hi ha una certa concentració de gent, tot i la presència d'algunes cases enrunades. Esperem la publicació d'aquest capbreu, per Sònia Masmartí i Arnald Plujà, per la informació que ens pot aportar sobre l'urbanisme i els habitants del lloc. Sens dubte encara en aquesta primera meitat del XV es donaria una certa activitat. Així se'n desprèn també d'un document del 1443 pel qual s'ordena al monestir que, en temps de jubileu, s'impedeixi als clergues posar paradetes al poble de Santa Creu i als voltants del monestir.²⁶ El mateix indicaria el fet que l'any 1460 els habitants de Santa Creu tornessin a capbrevar, si donem per certa la notícia que recull Francisco de Zamora a final del segle XVIII (Boixareu, 1973, 347).

BIBLIOGRAFIA

- ADELL, J.A. J. BURCH, C. CARRASCAL, M. MATARÓ, A.M. PUIG, E. RIU i G. VIEYRA (1994): *L'església de Santa Helena de Rodes. Recerca arqueològica i restauració arquitectònica*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", XXXIII, pàg. 217- 235.
- AGUELO, J. i J. HUERTAS (2003): *Un conjunt de materials del segle XV del jaciment de l'antic mercat de Santa Caterina de Barcelona*, "II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya", Sant Cugat del Vallès, 2002, pàg. 290-294.
- AQUILUÉ X. L. BURÉS, R. BUXÓ, P. CASTANYER, J. ESTEBA, A. FERNÁNDEZ DE LA REGUERA, E.PONS, M. SANTOS, J. SOLÉ i J. TREMOLEDA (1999). *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*, Museu d'Arqueologia de Catalunya- Empúries, Monografies Emporitanes 9, Girona.
- BADIA J. (1990): *Poble de Santa Creu de Rodes*, "Catalunya Romànica IX. L'Empordà II", Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, pàg. 649-652.

²⁶ Arxiu Diocesà de Girona, U-143, fol. 28 v; informació facilitada per Sònia Masmartí.

- BURCH J. C. CARRASCAL, M. MATARÓ, A.M. PUIG i G. VIEYRA (1992): *Intervencions arqueològiques al monestir de Sant Pere de Rodes durant l'any 1991*, "I Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona", Sant Feliu de Guíxols, pàg. 161-170.
- BOIXAREU, R. (1973). "*Diario de los viajes hechos en Cataluña*" de Francisco de Zamora, Curial, Documents de Cultura, Barcelona.
- CAIXAL, A. i A. PANCORBO (2003): *L'excavació del Castellet de Gotmar (Callús, Bages)*, "II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya", Sant Cugat del Vallès, 2002, pàg. 634-642.
- CERDÀ J.A. (2006): *L'obra escudellera barcelonina, a l'època gremial: replantejaments i precisions*, "Butlletí Informatiu de Ceràmica", 88-91, pàg. 142-167.
- GALLART, J. i J. SANTANACH (1989): *Excavacions d'urgència al cementiri vell de Granyena de les Garrigues (Les Garrigues)*, "Excavacions arqueològiques d'urgència a les comarques de Lleida", Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, pàg. 181-202.
- GIFRE, P. (2000): *L'Empordà en els segles XV, XVI i XVII: pagesos, soldats, guerres i frontera*, "Història de l'Alt Empordà", Girona, Diputació de Girona, pàg. 333-433.
- GONZALEZ M. (1944). *Cerámica del Levante español*, Editorial Labor, S. A., Barcelona.
- IGLÉSIES J. (1991). *El Fogatge de 1497. Estudi i transcripció*, Vol I., Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona.
- MATARÓ, M. J. BURCH, C. CARRASCAL, J. LLOPART, A.M. PUIG i F. TIÓ (1989-1991). *Santa Helena de Rodes (Port de la Selva, Alt Empordà)*, *Memòria d'Excavació*, Servei d'Arqueologia, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, memòria inèdita.
- MATARÓ, M. I. OLLICH i A.M. PUIG (2007): *Excavació arqueològica al poblat medieval de Santa Creu de Rodes*, "Quaderns del Museu d'Història de Catalunya", 13, Barcelona, pàg. 40-43.
- MATARÓ, M. I. OLLICH i A.M. PUIG (2008): *Santa Creu de Rodes (El port de la Selva, Alt Empordà)*, "IX Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona", Empúries, pàg. 473-476.
- MATARÓ, M. I. OLLICH i A.M. PUIG (2009): *Excavacions arqueològiques al poblat medieval de Santa Creu de Rodes*, "Butlletí Municipal del Port de la Selva", 6, abril 2009, pàg. 8-9.
- MATARÓ, M. I. OLLICH i A.M. PUIG (2009): *La descoberta de Santa Creu*, "Alberes", I, pàg. 90-91.
- MATARÓ, M. I. OLLICH i A.M. PUIG (2010): *Intervencions al poblat de Santa Creu de Rodes durant el bienni 2008-2009 (Port de la Selva, Alt Empordà)*, "X Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona", Arbúcies, pàg. 363-370.
- MATARÓ, M. I. OLLICH i A.M. PUIG [en premsa]: *Santa Creu de Rodes (El Port de la Selva, Alt Empordà)*, "IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya", Tarragona 2010.
- MARTÍNEZ, B. (1982). *La loza dorada de Manises*, Madrid.
- MESQUIDA, M. (1987). *Paterna. Una terrisseria dels segles XIII i XIV*, Ajuntament de Paterna, Servei d'Arqueologia, Paterna.

- MONREAL LI, I. J. BARRACHINA (1983). *El castell de Llinars del Vallès. Un casal noble a la Catalunya del segle XV*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- LLORENS, J. (1989). *Ceràmica catalana de reflex metàl·lic*, Barcelona.
- PUIG, A.M. (2005). *Memòria d'Excavació. Seguiment arqueològic de les obres al solar del carrer avd. Rhode 81-83 – hotel Marina (octubre 2004-març 2005)*. Memòria inèdita, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- SOBREQUÉS, S. I J. SOBREQUÉS (1973). *La guerra civil catalana del segle XV*, II vols., Barcelona, ed. 62.
- SOLER, N. (1981). *Ceràmica valenciana del segle XV trobada a la Pia Almoina de Girona*, Sales d'exposicions del Museu d'Art de la Diputació de Girona, Girona.
- VICENS, J. (1956). *Els Trastàmars (segle XV)*, Història de Catalunya-Biografies Catalanes, vol. 8, editorial Vicens Vives.
- VIDAL, J. H. FIBLA, O. ALUCHA, S. ESTEVE, L. ESTRELLA, T. FORCADELL, E. GALEOTE, F. MOLLÀ I I. QUEROL (2001): *La vaixel·la blava i de reflex metàl·lic del castell d'Ulldecona*, "I Jornades d'Història d'Amposta", 2000, Amposta.